

Ivan Šusteršič i hrvatski političari*

Stjepan MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 32 Šusteršič, I.:94(436-44=163.6:=163.42)"189/191"
Izvorni znanstveni rad (primljeno 4. ožujka 2009.)

Primjer odnosa slovenskog političara Ivana Šusteršiča i pojedinih hrvatskih političara pokazuje visoku razinu suradnje između pripadnika političkih elita dvaju naroda unutar Austro-Ugarske Monarhije na kraju 19. stoljeća i u razdoblju do kraja Prvoga svjetskoga rata, kada je s njezinom propašću došlo do dublje transformacije političkog života i u konačnici na javnu scenu dovelo druge osobe. Ti su odnosi obilježeni izrazito čvrstim vezama, koje se mogu protumačiti potrebom za suradnjom unutar širokoga multinacionalnog okvira u kojem dominiraju veće nacije. Uz to, te su veze bile dijelom posljedica svjetonazorskih poveznica, koje su bile odraz prožimanja ideja modernog nacionalizma, katolicizma i gledišta prema održivosti Monarhije. U članku se, na temelju dijela arhivskog gradiva, onodobnog tiska i relevantne historiografske literature, analizira genezu i razvoj veza između Šusteršiča i hrvatskih političara.

Veze između Ivana Šusteršiča i dijela hrvatskih političara bile su vrlo bliske u zadnjoj fazi postojanja Austro-Ugarske Monarhije. S njima su upoznati povjesničari koji su do sada objavili niz kvalitetnih radova, bilo da je riječ o Šusteršičevim biografijama ili analizama političke povijesti njegovoga vremena.¹ Kontakti slovenskog prvaka i pojedinih hrvatskih političara odvijali su se kontinuirano i uz uzajamno traženje zajedničkoga političkog jezika. Uzrok povezanosti ležao je u potrebi usklađenog nastupa radi poboljšanja i slovenskoga i hrvatskog položaja u dualistički organiziranoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Nepovoljan položaj u nagodbenim sustavima tradicionalno je približavao hrvatske i slovenske političare koji su nastojali savezništvom ostvariti pojedinačne, ali i zajedničke interese dvaju susjednih naroda. U tim okolnostima

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoistraživačkog projekta «Slovensko-hrvatska iskustva iz multinacionalnih zajednica». Nositelji projekta: Znanstvenoistraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, Ljubljana i Hrvatski institut za povijest, Zagreb (Sporazum o znanstvenoj i tehnološkoj suradnji između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije).

¹ Opsežne studije o vezama između Šusteršiča i hrvatskih političara donose slovenski povjesničari: Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.—1918.*, Zagreb, 2008. i Janko PLETERSKI, *Dr. Ivan Šusteršič 1863—1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana, 1998. S druge strane, hrvatski su povjesničari tek rubno obrađivali odnose između Hrvata i prvaka prijeratne Slovenske ljudske (pučke) stranke. Vidi: Vjekoslav BRATULIĆ, *Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda*, Rijeka, 1958.; Mirjana GROSS, «Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda», *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 2/1970., 9-74, ISTA, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.; Marjan DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan. Političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar, 2003.; Stjepan MATKOVIĆ, «Obrisi hrvatsko-slovenskih odnosa u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća», *Annales, Series Historia et Sociologia*, 12, Koper, 2002., 1, 11-20.

pokušavali su obostrano prilagođavati stranačke programe i poglede na moderno društvo da bi lakše prevladali ograničenja koja je nametao dualizam, odnosno dominacija dvaju vodećih naroda Monarhije.

Tijek međusobnih odnosa može se pratiti na više razina. U pogledu upravne podjele Monarhije došlo je iz sasvim prirodnih razloga prvo do Šusteršičevih veza s političarima iz austrijskoga dijela Monarhije (Istra i Dalmacija), kasnije i s pojedinim stranačkim prvcima iz banske Hrvatske te konačno s hrvatskim predstavnicima iz Bosne i Hercegovine. S gledišta političkih ideologija i stranačkih podjela, ti su se dodirili prema hrvatskoj strani uglavnom odnosili na područje djelovanja Stranke prava i kršćansko-socijalnih skupina. Ta je situacija bila međutim komplicirana jer je Stranka prava od 1895., nakon raskola te godine, dugotrajno fragmentirana i to u svim zemljama u kojima je djelovala: banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini. Iznimka je bila Istra. U njoj je djelovao posebni oblik pravaštva, umjerenijeg tipa, bez većih unutarnjih trzavica i s mnogim primjesama »narodnjačke« ideologije, što je bila posljedica nužnog prilagođavanja istarskim okolnostima i nužnosti jedinstvenog nastupa prema dominaciji talijanskih političkih predstavnika. Nastojanja da se ostvari jedinstveno pravaštvo nisu urodila plodom, što se odrazilo na izbor saveznika. Tome je u prilog išla i činjenica da su sve pravaške grupacije bile načelno sklone suradnji sa slovenskim strankama. U prvome kodificiranom programu Stranke prava (1894.), na koji su se poslije *de facto* pozivali sljedbenici svih pravaških skupina, unutar njegove prve točke nalazi se odrednica o »podupiranju svom snagom i nastojanja braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje u ovomu [hrvatskome] državnomu tielu prikupe.«² To je bilo polazište za sve moguće oblike suradnje sa Slovencima. Valja naglasiti međutim da, prema kasnijim zapisima pristaša starčevićanske ideje, za Stranku prava tadašnje slovensko pitanje u konstelaciji odnosa unutar Dvojne monarhije nije bilo od primarne važnosti. Stranka je polazila od gledišta da se to pitanje tiče prije svega samih Slovenaca i da oni autonomno moraju odlučiti vide li u Hrvatskoj privlačnu točku za okupljanje. Konačno, važno je istaknuti da Šusteršičevi partneri s hrvatske strane nikada nisu pripadali vladajućim strukturama. Drugim riječima, radilo se o glavnoj oporbenoj snazi, koja je povremeno imala jaku ulogu u sjeni zahvaljujući vezama s pojedinim monarhijskim čimbenicima.

Od 1905., a napose nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.), glavni je recept suradnje postao trijalistički plan za reformu Monarhije, koji je težio uvođenju treće državne jedinice »od Soče do Drine, od Mure in Drave do Jadranskoga mora«, a vezivao se uz dolazak prestolonasljednika Franje Ferdinanda na tron.³ Ideja trijalizma, kao jednog od mogućih oblika zadovoljavanja interesa naroda na jugu Monarhije, javljala se i u ranijim razdobljima, ali tek joj je perspektiva ustoličenja novog vladara, sklonog promjenama, dala puni zamah. Oko sadržaja trijalizma bilo je mnogo nejasnoća, jer postojeći državopravni sustav nije nudio odviše mogućnosti da se izbriše dvojna podjela Monarhije. Na hrvatskoj je strani bilo gledišta da je vrlo upitno

² Tihomir CIPEK - Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.—1914.*, Zagreb, 2006., 357-358. Pod »jednim samostalnim državnim tielom«, u kojem stanuje hrvatski narod, razumijevali su se Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Rijeka, Međimurje, Bosna, Hercegovina i Istra.

³ Više o trijalizmu vidi kod: A. RAHTEN, *Savezništva i diobe*, 137-146.

uvrštanje slovenskih zemalja u moguću treću državnu jedinicu zbog stava cisalajtanijskih (austrijskih) vlada, za razliku od Dalmacije koja je i prema odredbama hrvatsko-ugarske nagodbe pripadala sklopu hrvatskoga državnog prava, odnosno Trojednoj Kraljevini. Ipak, skupine oko Franje Ferdinanda, sve učestalije najavljujući predstojeće reforme, podgrijavale su nade dijela hrvatskih i slovenskih političara koji su vjerovali da zajedničkim nastupom mogu ostvariti na najpotpuniji način svoje nacionalne zahtjeve. Time su širom otvorena vrata dogovaranju u čemu je Šusteršič imao istaknuto mjesto.

No, već su i u ranijem razdoblju uspostavljene veze, koje su vremenom jačale. Geneza i razvoj suradnje upućuje na dugotrajnije odnose. Do sve veće potrebe za povezivanjem pravaša i slovenskih stranaka dolazi početkom 1890-ih godina, dakle u vrijeme koje je u hrvatskoj historiografiji označeno kao doba modernizacije pravaštva. Na sastanku Stranke prava, održanom u svibnju 1892. u Rijeci, u izjavi za javnost istaknuto je: «[...] a i naša braća Slovenci izjavili su u mnogim svečanim prilikama, da su im interesi istovjetni s našim i pojavlja se pače već na političkom obzoru među njima osbiljnijih glasova, da samo uspostavljanjem historičkog prava kraljevine Hrvatske oni mogu očuvati svoju narodnost pred valovima njemačke i talijanske bujice, koja ih odasvud okružuje». ⁴ Ta je izjava istaknula temelj buduće suradnje, koja se zrcalila u obostranom nastupu radi zaštite od većih, dominantnih naroda, uz slovensko prihvaćanje hrvatskoga državnog prava u političkim istupima. Već je spomenuto da je pravaški program iz 1894. nastavio s koncepcijom uzajamnosti jer je na dnevni red stavio i slovensko pitanje. Oba dokumenta imala su načelno obilježje i nisu se bavila problematičnim mjestima suradnje iz očitog razloga stvaranja što pogodnijeg ozračja za suradnju protiv jače strane. Raskol dotad jedinstvene Stranke prava (1895.) nije utjecao na prekid traženja hrvatsko-slovenskog savezništva. Prvi znak suradnje bilo je povezivanje Katoliške narodne stranke (KNS) s dijelom pripadnika Stranke prava («domovinaša»). U rujnu 1897. održan je u Ljubljani, na Šusteršičevu inicijativu, sastanak slovenskih i «istarsko-hrvatskih» zastupnika u bečkome Carevinskom vijeću, koji je doveo do formiranja Slovanske kršćanske narodne zveze. ⁵ Ta je akcija dobila također potporu saborskog kluba Hrvatske opozicije iz banske Hrvatske na čelu s pravašem Jurjom barunom Rukavinom. Saborski klub Hrvatske opozicije, sastavljen od «domovinaša» i Neodvisne narodne stranke («obzoraša»), zastupao je koncilijantnu politiku u potrazi za saveznicama sa zamišljenoga južnoslavenskog područja. Tijekom 1897., u vrijeme održavanja izbora za hrvatski Sabor, Klub je poveo vrlo oštru političku borbu protiv bana Khuena, protiveći se s konzervativnih stajališta liberalizaciji bračnog prava. Dva mjeseca nakon osnutka Narodne sveze održan je novi slovensko-hrvatski sastanak u Ljubljani, na koji su došli i narodni zastupnici hrvatskog Sabora iz redova «domovinaša»: David Starčević, J. Rukavina, Franko Potočnjak, Ivan Banjavčić i Ivan Ružić. Tom je prigodom istaknuto «izdizanje nad strančarstvom», čime je u prvi plan stavljena bezuvjetna po-

⁴ «Zaključci stranke prava», *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, br. 16 (21. 5. 1892.), 3.

⁵ Boris RADOSAVLJEVIĆ, «Katoliška narodna stranka in Hrvati v letih 1897—1903», *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 3, 1994., 336.

treba narodnog povezivanja, a raspravljanje pojedinih političkih pitanja ostavljeno je za neko drugo, povoljnije vrijeme. Tijek budućih događaja pokazao je da koncepciju političke koncentracije dvaju naroda nije bilo moguće provesti bez ideoloških usuglašavanja, jer su povezivanje vodile stranke koje su u javnosti već nastupale s određenim programima. Vodeći listovi iz Beča i Budimpešte reagirali su vrlo oštro na slovensko-hrvatsko povezivanje, u kome se vidjelo prijetnju narušavanju dualističkog ustroja Monarhije. Napose je mađarska strana vidjela u njemu utjecaj »klerikalne« reakcije koja želi bansku Hrvatsku otrgnuti od Ugarske. Već sljedeće, 1898. godine, održana je na Trsatu skupština »domovinaša«, na kojoj su ovog puta gostovali prvaci KNS-a, ali bez Šusteršića. Prema mišljenju nekih povjesničara, tada je došlo do pokušaja suradnje između »slovenskih klerikalaca« i »pravaških trijalista«. No, skupština nije imala većih plodova, ali je iznova naglasila pitanje hrvatsko-slovenskog savezništva.⁶ Na Trsatu je »domovinaški« prvak barun Rukavina u zanosu izjavio: »Neka naša dična braća dobrohotno prime do znanja, da stranka prava od negda računa na bratske njihove osjećaje, kojim će jednom svi slobodnom voljom prigrliti ideju čistog i iskrenog ravnopravnog sjedinjenja sa Hrvatima kao dio istog naroda bez povriede njihovih opravdanih želja.«⁷ Govor je bio na tragu pravaškog programa iz 1894., koji je otvarao vrata dogovorima sa slovenskim političarima. Kad se javnost upoznala s njegovim sadržajem, ubrzo su uslijedile višestrane reakcije. Tako su petrogradske *Vjedomosti* (br. 297/1898.) napisale da je Rukavinin govor odjek ideje trijalizma u Monarhiji, kojom se teži uspostaviti južnoslavensku samostalnu državnu cjelinu sa središtem u Zagrebu.⁸

Usporedno s nastojanjima »domovinaša« razvijao se i specifičan odnos »frankovača«, dijela hrvatskih pravaša na čelu s Josipom Frankom, koji su se odcijepili od matice Stranke prava pod imenom Čista stranka prava (ČSP), prema slovenskim strankama i političarima.⁹ Od 1895. do 1908. oni nisu pokazivali sklonost povezivanju sa Šusteršićem, ali ni sklonost trijalističkoj ideji. U tom su razdoblju vodili liberalnu politiku, koja ih je naravno više usmjeravala prema slovenskim liberalima, napose prema Ivanu Tavčaru, a zagovarali su neku vrstu federalizacije Monarhije.¹⁰ Prvaci ČSP-a redovito su isticali simpatije prema Slovincima, osobito kad je riječ o njihovim us trajnim borbama protiv premoći Nijemaca i Talijana, ali su pri odabiru partnera manje simpatija imali prema Šusteršiću, koga su redovito opisivali kao »klerikalca«. A u »klerikalizmu« su vidjeli prepreku rješavanju hrvatskoga nacionalnog pitanja, jer su polazili od teze da nacija mora biti interkonfesionalnog karaktera, dok »klerikalci« ističu samo jednu konfesiju u političkome životu. Kasniji tijek događaja promijenit će takvu sliku, jer će »frankovci« postupno pristati na povezivanje s kršćanskim socijalima, a to će biti podloga za suradnju sa srodnim slovenskim krugovima.

⁶ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 377.

⁷ »Glavna skupština stranke prava«, *Hrvatska domovina*, Zagreb, br. 236 (15. 10. 1898.), 1.

⁸ Nav. prema: »Trijalizam i stranka prava«, *Trijalizam*, Trst, sv. 4 (15. 10. 1912.), 38-39.

⁹ Više o Čistoj stranci prava vidi: S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, Zagreb, 2001.

¹⁰ Prema »frankovačkom« shvaćanju, Tavčar je »od rane mladosti zagovarao u svojem narodu solidarnost s hrvatskim narodom, pa se je izpoviedao privrženikom politike politike slavnoga A. Starčevića«. Usp. »Slovinci za jedinstvo Hrvatske«, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, br. 3918 (9. 12. 1908.), 1.

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine (BiH), suradnja Šusteršiča i hrvatskih političara ulazi u najdinamičniju fazu. Prema Šusteršičevu mišljenju, aneksijom je Austro-Ugarska dobila pod svoju vlast 1,8 milijuna stanovnika i obvezu da u novostečenim zemljama postupno uvede demokratski ustav koji mora dovesti do promjena na jugoistoku Monarhije. On je kao član austrijske delegacije odobrio aneksiju i izjavio: »Mi smatramo aneksiju za etapu u razvoju jugoslavanskoga vprašanja«. ¹¹ Unatoč uporabi jugoslavenskog imena, koje je kod pravaša izazivalo negativne reakcije, političari starčevićanske provenijencije držali su da je vodeći slovenski političar u novonastaloj situaciji zapravo simpatizirao hrvatska gledišta, koristeći se neutralnim nazivljem. »Frankovački« je pak dnevnik napisao da se Šusteršič opredijelio za »priključenje Bosne i Hercegovine zemljama hrvatske krune po geografskom, etnografskom i povijesnom ključu, a protiv ugarskog vrhovnog gospodstva«. ¹² Tako je nova situacija stvorila od Šusteršiča još poželjnijeg partnera za sve pravaše, neovisno o tome gdje su djelovali, ali ne samo za njih. Stvorila se nova mogućnost suradnje sa svećeničkim i građanskim krugovima iz BiH, koji su idejno stajali uz pravaški program. Šusteršič se povezoao s predstavnicima Hrvatske katoličke udruge, u kojoj je ključnu ulogu imao vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. Razine su okolnosti povezivale Stadlera i Šusteršiča. Njihova politička gledišta bila su u mnogome sukladna. Poticali su kršćanskosocijalnu ideju i k tome se zalagali da se sva državno-pravna pitanja rješavaju isključivo unutar okvira Monarhije. Može se istaknuti da je vrhbosanski nadbiskup dijelio i Šusteršičevo mišljenje da Austrija ima po povijesnom poslanstvu »prvenstvo u vprašanju bližnjega Orienta«. ¹³

Prema nekim izvorima, Šusteršič je sa Stadlerom i biskupom Antonom B. Jegličem sudjelovao u izradi planova o kolonizaciji novoanektiranog područja i ulaganju slovenskog kapitala prigodom kupnji zemljišta. ¹⁴ Time se pokazalo da se vrlo ozbiljno razmišljalo o novom načinu uređivanja odnosa u BiH i to u suradnji sa sarajevskim nadbiskupom. U nedostatku hrvatskog kapitala, i slovenske su financijske investicije bile prepoznate kao vrlo opipljiva pomoć katoličkom stanovništvu. O isprepletenosti veza govori i podatak da je Šusteršič nastupio kao izričiti protivnik uklanjanja Stadlera s nadbiskupske stolice »jer bi to bila prevelika koncesija srpskom i protuaustrijskom političkom usmjerenju«. ¹⁵ U tom slučaju smatralo se da bi Stadlerovo micanje bilo ustupak onoj političkoj struji koja je u sebi nosila iredentističku ideju, a ona je prepoznata kao najveća opasnost za opstanak Monarhije.

Na području banske Hrvatske, unutar ČSP-a se nakon Riječke rezolucije (1905.) dogodio zaokret koji je označio početak povezivanja te stranke sa zastupnicima kršćanskih-socijala i krugom oko Franje Ferdinanda. Za »frankovce« postaje Šusteršič, nakon izbora za kranjskoga zemaljskog načelnika, »najuplivniji političar iz kruga juž-

¹¹ J. PLETERSKI, *Dr. I. Šusteršič*, 215.

¹² »Križa na Balkanu. Šusteršič o aneksiji«, *Hrvatsko pravo*, br. 3868 (10. 10. 1908.), 3.

¹³ Dušan BIBER, »Jugoslavanska ideja in slovensko narodno vprašanje 1912—1913«, *Istorija XX veka*, ZR, I., Beograd, 1959., 285-324 (ovdje 301).

¹⁴ Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 506.

¹⁵ *Isto*, 497.

noslavenskih političara«. »Frankovački« dnevnik *Hrvatsko pravo* gotovo je svako-dnevno objavljivao rubriku »Iz Slovenije«, u kojoj je obavještavao hrvatsku javnost o aktualnim zbivanjima kod susjednog naroda. Pretežiti ton svih članaka bilo je naglašeno slovenofilstvo. Primjerice, prigodom izbora zajedničkog ministra financija, koji je bio i poglavar Bosne i Hercegovine, »frankovci« žale što je izabran galicijski Poljak Leon Biliński, a ne netko »među braćom Slovincem«, spominjući posebno Šusteršiča.¹⁶ Nužno je ponoviti da »frankovcima«, koji su smatrani hrvatskim ekskluzivistima i ogorčenim protivnicima jugoslavenskog imena, nije smetalo što je Šusteršič sagledavao probleme na jugu Monarhije pod imenom »jugoslavenskog pitanja«, jer su u njegovim političkim razmišljanjima očito vidjeli zadovoljavanje hrvatskih interesa pod neutralnim geografskim imenom.

Najsnažnije i najdugotrajnije veze bile su uspostavljene između Šusteršiča i hrvatskih političara iz Istre. Zahvaljujući osobnim ostavštinama Vjekoslava Spinčića i Matka Laginje, zastupnikâ u pokrajinskom Saboru i Carevinskom vijeću, ujedno i hrvatskim političkim prvcima iz Istre, mogle su se dobro rekonstruirati njihove bliske veze sa slovenskim političarima, uključujući Šusteršiča, od početka 1890-ih godina nadalje.¹⁷ One su bile šire naravi i odnosile su se ponajviše na zastupanje različitih interesa u bečkom parlamentu. Spinčić i Laginja su na pravaški program nadogradili kršćansko-socijalne ideje, što ih je ideološki povežalo sa Šusteršičevim pogledima. Njihove su parlamentarne akcije bile usklađene na području socijalne reforme, ravnopravnosti jezika u školstvu i gospodarsko-financijskih planova. Napose se radilo sinkronizirano na reformi izbornog zakona, a Šusteršič je bio zamoljen da posreduje u pregovorima s talijanskim zastupnicima u vezi s primjenom općeg prava glasa u istarskim kotarima.¹⁸ Kad je V. Spinčić od pojedinih visokih činovnika doznao kako se priprema povećati broj mandata u Istri, ali samo za »ugoditi Talijanima«, javio je Šusteršiču da ne zauzme nikakvo gledište dok se ne sastanu i sporazumno ne dogovore zajedničku taktiku. Kasnije je prvak SLS-a razgovarao s namjesnikom Karlom Hohenloheom, koji je ponovno najavio mandate za talijanske predstavnike, ali mu se Šusteršič suprotstavio, predlažući da se izborni zakon ne mijenja.¹⁹

Suradnja s hrvatskim zastupnicima u Carevinskom vijeću nije išla bez poteškoća. U slučaju opstrukcije austrijske vlade, velik dio hrvatskih zastupnika, naročito onih iz Dalmacije, držao je kako treba zauzeti oštriji smjer, dok je Šusteršič bio protivnik opstruiranja. Prvak (Vse)slovenske ljudske stranke (VLS) zagovarao je pravnu bitku i strpljivost. Tijekom 1909. došlo je do spora, u kojem je Spinčić izjavio kako

¹⁶ S. MATKOVIĆ, »Historiografski portret eminentnog upravitelja«, u: Leon BILIŃSKI, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog*, prijevod Zdravka Zlodi, Sarajevo, 2004., 34.

¹⁷ *Dnevnik Matka Laginje*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, R 6261 i Osobna ostavština Vjekoslava Spinčića, Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

¹⁸ *Osobna ostavština V. Spinčića*, rola 188, klupska sjednica od 29. 11. 1905. u kojoj se Šusteršič zalaže da kod reforme izbornog zakona glavni argument bude broj pučanstva, a zatim porezna snaga stanovništva.

¹⁹ *Osobna ostavština V. Spinčića*, rola 189, pismo od 18. 5. 1905. Usp. i podatak o razgovoru Šusteršiča s Lodovicom Rizzijem, zastupnikom Talijanske liberalne stranke iz Istre. Vidi: Dragovan ŠEPIĆ, »Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.«, u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1969., 410.

Šusteršič traži za sebe i VLS ministarske stolice zbog čega odbija iznositi radikalnija stajališta. U sporu se osjećala i nestrpljivost hrvatskih predstavnika u pogledu zagovaranja trijalističkog rješenja. U odgovoru je Šusteršič naglasio da je njegova taktika bila neuspjela, jer je vjerovao u povoljnu rekonstrukciju vlade. Istodobno je izjavio kako ni Hrvati niti Slovenci ne mogu sami nametnuti trijalističko rješenje, ali da uz strpljivo čekanje (»al imajmo Geduld«) mogu ostvariti povoljan ishod.²⁰ Bilo je međutim i drugačijih mišljenja o djelovanju slovenskog političara. Primjerice, poznati svećenik »milinovske« pravaške orijentacije, Kerubin Šegvić, napisao je: »U Carevinskom vijeću, da nije Slovenaca, za nas Hrvate jedva bi se znalo.«²¹ Bio je to glas onog dijela hrvatske politike koja je poštovala Šusteršičev način vođenja parlamentarne borbe, a istodobno kritizirala vlastite predstavnike u Beču. Postojeće opreke između slovenskih i hrvatskih političara izgladene su 1911., kada je osnovan Hrvatsko-slovenski klub (HSKL). Prema pravilniku Kluba, pripadnici Primorsko-slavenskog kluba (Istra, Primorje, Trst, Gorica) zadržali su pravo autonomnog postupanja u pitanjima njihovih izbornih kotara, a na ostalim područjima odlučivanja pristali su na majoritetno načelo. Takav dogovor u Beču su potpisali Šusteršič i Spinčić. Ipak, i u HSKL-u se ponovilo pitanje taktike, tj. treba li oštro nastupati ili nešto dobiti i u dogovorima s vladom. To se osobito odnosilo na pitanje glasovanja o vojnim zakonima, koje je Šusteršič podržao, za razliku od dalmatinskih pravaša zastupljenih u Carevinskom vijeću. Sredinom 1912., kad je u banskoj Hrvatskoj uveden komesarijat na čelu sa Slavkom Cuvajem, došlo je do zaoštavanja političke situacije. Izvanustavno stanje pridonijelo je radikalizaciji hrvatskih zastupnika. Tada je Šusteršič izjavio: »Mi smo učinili što smo mogli. Dosegli smo odgovor ministra predsjednika [Stürgkha]. Rasprava unutar klupske sjednice pokazala je kako je Šusteršič zagovarao diskretno djelovanje, koje je po njemu jedino moglo biti uspješno. S takvim smjerom načelno su se slagali i hrvatski članovi kluba, ali su držali da to nije dovoljno. Na kraju je Cuvaj morao napustiti mjesto komesara (povjerenika), što je i bio cilj oštrije taktike u Carevinskom vijeću. Stoga se ne može zaključiti kako Šusteršič nije imao osjećaj za hrvatske interese. Na klupskoj sjednici, održanoj 4. srpnja 1912., slovenski se prvak opredjeljuje za promjenu političke taktike: »Naša politika je odvisna od stanja u Hrvatskoj. Ako se tamo ne poboljša stanje, onda moramo stupiti u jesen u najstrožu opoziciju. Prestaje doba čekanja«. Zauzvrat, hrvatski su zastupnici očigledno imali povjerenje u njega, jer su tražili da bude prisutan prigodom razgovora s austrijskim ministrom predsjednikom. Kad se pavela rasprava o Šusteršičevu odstupu s mjesta predsjednika Kluba, hrvatski predstavnici su držali da će takav potez oslabiti klupske pozicije. Osim toga, Šusteršič je vrlo dobro uočio kako su odnosi u Dalmaciji »jako nezdravi« i kako loše utječu na djelovanje Kluba, koji je imao zadaću zastupati sve zemlje u kojima žive Hrvati i Slovenci.

Dio hrvatske historiografije drži da je Šusteršič, kao jedan od »najutjecajnijih jugoslavenskih političara u Beču« nastojao nakon dolaska na vlast u Kranjskoj i ustrojavanja Vseslovenske ljudske stranke, »klerikalizirati« Stranku prava radi njezina čvr-

²⁰ *Osobna ostavština V. Spinčića*, rola 189, pismo od 20. 4. 1910.

²¹ »Hrvati i Slovenci«, *Pučke novine*, Split, br. 19. (1. 10. 1911.)

šćeg vezivanja uz ideju dinastičnosti.²² Taj postupak preobrazbe pravaštva odnosio se prije svega na Dalmaciju. U njegovim potezima prepoznata je ambiciozna težnja da postane »jugoslavenski ministar« pri austrijskoj vladi. Najveći uspjeh u privlačenju hrvatskih političara imao je u Dalmaciji, gdje su pojedini svećenici ulaskom u dalmatinsku Stranku prava radili na jačanju austrofilskih ideja.²³ No uz »klerikalizaciju« išla je i kritika Šusteršičeva isticanja trijalizma u službi velikoaustrijskih krugova. Tu tezu osporava Janko Pleterski, koji drži da Šusteršič nije imao potporu austrijskih krugova, pa tako nije ni mogao biti agent prestolonasljednikova kruga.²⁴

U banskoj Hrvatskoj došlo je u rujnu 1910. do spajanja »frankovačke« stranke i kršćansko-socijalne skupine oko lista *Hrvatstvo* u Stranku prava. Na osnivačkom skupu govorio je i slovenski svećenik Fran Kulovec, koji je istaknuo pristanak pravaša da vode kršćansko-socijalnu politiku. Tom je prigodom poručio: »Slovenija uči, kako se valjanom organizacijom mogu postići veliki uspjesi. Dični slovenski rodoljubi dr. Krek i dr. Šusteršič počeli su sami gotovo od ničesa, te su organizovali slovenski puk u jak, silan faktor. Tako će ustrajnim radom i valjanom organizacijom pobediti i braća Hrvati.«²⁵ Taj nas govor upućuje na činjenicu da je među Slovencima VLS bio tada najjača politička stranka, za razliku od pocijepanih pravaša, koji unatoč popularnosti starčevićanske ideje nisu bili vodeća stranka u svome narodu. To je bila određena pouka koja je dovela do toga da se u listopadu 1911., neposredno prije izbora za hrvatski Sabor, ujedine sve pravaške skupine u jednu stranku. Pod vodstvom Mile Starčevića objavila je nova Svepravaška stranka načela svoga djelovanja. Sedma točka je glasila: »Uprava cjelokupne stranke prava stupit će, čim se obavi konstituiranje njezino, u doticaj s braćom Slovencima u svrhu sporazuma za zajednički rad na temelju programa stranke prava [program iz 1894.].«²⁶ Vrhovna uprava stranke donijela je i dodatno objašnjenje: »Oslanjajući se o hrvatsku pragmatičku sankciju,²⁷ podupirat će stranka prava svom snagom nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje prikupe hrvatskom državnom tielu. Radi toga stranka prava utirat će puteve tomu sjedinjenju jedinstvenom i složnom gospodarskom organizacijom hrvatskoga i slovenskoga naroda i međusobnim podupiranjem na privrednom polju.«²⁸ U svom je govoru na osnivačkoj skupštini pravaš kršćansko-socijalne orijentacije Fran Milobar istaknuo da se »na vidiku javlja i jedna velika hrvatsko-slovenska stranka, koja će stajati na pravaškom stanovištu i voditi pravašku politiku: jaka hrvatsko-slovenska stranka, koja će se boriti za ujedinenje i oslobodjenje hrvatsko-slovenskih zemalja u okviru habsburške monarkije i pod prejasnim žezlom habsburške dinastije, jaka hrvatsko-slovenska stranka, koja ne će prestati sa borbom,

²² M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, 28.

²³ M. DIKLJIĆ, *Don I. Prodan*, 410.

²⁴ J. PLETERSKI, *Dr. I. Šusteršič*, 256.

²⁵ »Zajedničko vieće«, *Hrvatsko pravo*, br. 4444 (16. 9. 1910.).

²⁶ T. CIPEK - S. MATKOVIĆ, *Programski dokumenti*, 636-637.

²⁷ Hrvatska pragmatička sankcija donesena je 1712. godine.

²⁸ »Svepravaška sloga. Viećanja i zaključci vrhovne uprave stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 4761 (7. 10. 1911.), 2.

dok se hrvatske i slovenske zemlje ne sjedine u jedno državopravno i upravno tijelo, koje će biti ravno prema Ugarskoj i Austriji.²⁹ Sljedeći korak u organizaciji bio je sastanak u Opatiji (20. listopada 1912.), gdje je došlo do spajanja («fuzije») Svepravaške stranke i hrvatsko-slovenskoga egzekutivnog odbora.

Nakon dovođenja kraljeva povjerenika u bansku Hrvatsku i uvođenja izvanustavnog stanja u jednom dijelu Monarhije, ojačale su veze Šusteršiča s hrvatskim pravašima. Da bi suzbili Čuvajev komesarijat pravaši su pokrenuli akciju koja je trebala odjeknuti u Carevinskom vijeću. Zbog toga im je odgovarao skup na kojem bi Hrvati i Slovenci istaknuli zajedničke ideale na temelju hrvatskoga državnog prava. Kulminacija uzajamnih odnosa bilo je održavanje prvoga slovensko-hrvatskog sabora u Ljubljani (1912.), na kojem su se okupili zastupnici SLS-a i Svepravaške stranke. S hrvatske je strane istaknuto da je na saboru prevagnula ideja narodne cjeline i ostvarenja slovenskih prava u hrvatskoj državi.

Donesene su sljedeće rezolucije:

»I. Vrhovna uprava stranke prava uzela je s velikim zadovoljstvom i iskrenom radošću na znanje viest o udruženju sklopljenom u Opatiji 19. rujna i u Beču 9. listopada ove godine između delegata stranke prava i sveslovenske ljudske stranke, uslied kojega sveslovenska ljudska stranka stupa u redove stranke prava i u cjelosti prihvaća njezin državopravni program od god. 1894.

II. Da se dodje do jedinstva i slobode, smatra vrhovna uprava stranke prava za koristno sudjelovanje svih narodnih sila pa želi u tom radu pozdraviti kao suboriorce sve česti naroda bez razlike vjere i plemena.

III. Hrvatski narod svjestan si potrebe svoga daljnega narodnoga razvitka, svojih narodnih prava i važnosti geografskoga položaja, bolno osjeća političko razkomadanje kraljevina Hrvatske, dubokim ogorčenjem podnosti pritisak protunarodnoga sustava, koji — naročito u Banovini — uništava svaki napredak i prava hrvatskoga naroda.

IV. Hrvatski narod svjestan, da su zemlje u kojima on i njegovi suplemenjaci žive od odlučne važnosti za taj položaj monarkije kao velevlasti, osvjedočen, da je uvijek dosada u punoj mjeri vršio svoju dužnost prema svojem zakonitom vladarskomu domu i prema narodima habsburške monarkije i pridonio golemih žrtava — očekuje stalno 'poštujući prava i slobodu drugih naroda da će prejasni vladalački dom i narodi ove monarkije, i u svom vlastitom interesu izpuniti svoje dužnosti, naprama potlačenomu hrvatskomu narodu'.

V. Plenum svih hrvatskih narodnih zastupnika — članova stranke prava iz svih hrvatskih zemalja — na svom sastanku u Ljubljani, dana 20. listopada t. g. jednodušno odobrava i usvaja ove izjave svoje Vrhovne Uprave te izjavljuje, da će svom odlučnošću nastaviti borbu i rad u duhu programa stranke prava.

U Ljubljani na 20 listopada 1912.³⁰

Savez s »najodličnijim predstavnicima« Slovenaca označio je uzajamni izlazak pred sve državne faktore i otvoreno zalaganje za trijalističku koncepciju preurede-

²⁹ »Govor dra. Milobara na pravaškom vijeću.«, *Hrvatsko pravo*, br. 4716 (14. 8. 1911.).

³⁰ »Manifestacija hrvatsko-slovenskog jedinstva u Ljubljani.«, *Hrvatska kruna*, Zadar, br. 97 (23. 10. 1912.), 1.

nja Monarhije. Komesarijat je bio ukinut, a Ivan Peršić zapisao je kako su pravaši dobili »po Slovincima znatnu pomoć u dru Šušteršiću«. ³¹ Tijekom 1913. nastavljeni su intenzivni odnosi između Stranke prava i Slovenske ljudske stranke (SLS). Pravaši su »sa zahvalnošću priznali otačbenički i požrtvovani rad hrvatsko-slovenskog kluba na carevinskom vijeću za odstranjenje izvanzakonskog stanja u Banovini, a vide u tom prve uspjehe pristupa braće Slovenaca u stranku prava«. ³²

Neovisno o Svepravaškoj stranci pokrenut je i ozbiljniji rad na jačanju Hrvatsko-katoličkog pokreta (HKP), koji u to doba nije imao svoju stranačku organizaciju. Pod vodstvom Rudolfa Eckerta i Petra Rogulje pokrenute su *Riječke novine*, na čijim su stranicama tumačene ideje HKP-a. U uvodniku novina istaknuto je: »Mi i Slovenci. Na đackom kongresu u Ljubljani naglasio je dr. Šušteršić Hrvatima: Braćo! Vi sada stojite na hrvatskim tlima, a mi, kada k vama dođemo, stojimo na slovenskim tlima. Taj program narodnoga jedinstva Slovenaca i Hrvata, jest jedna od prvih točaka našega političkoga programa, i radit ćemo oko što većega narodnoga i političkoga približenja obaju naroda svom snagom i svim dopuštenim sredstvima dakako, u koliko se njima može poslužiti jedan izvanstranački list kao što je naš«. ³³

Smjer povezivanja s idejama VLS-a na određeni je način podržao i Stjepan Radić, premda je prije osuđivao politički katolicizam kao nepotrebno upletanje vjere i svećenika u politički život, ali i kao prepreku ostvarenju koncepcije narodnog jedinstva. Radićevo stajalište bilo je najvidljivije u listopadu 1909., kad je u velikoj dvorani hotela *Union* održan skup VLS-a. ³⁴ Na tom su sastanku bili također braća Stjepan i Antun Radić, čime su istaknuli svoju ideološku povezanost sa Šušteršićevom političkom strujom. Iste su godine braća Radić za potrebe funkcioniranja Hrvatske pučke seljačke tiskare pregovarala s Ljudskom posujilnicom iz Ljubljane, koja je jedina bila spremna kreditirati takav posao. ³⁵ Tijekom Prvoga svjetskog rata nastavljen je pozitivni odnos prema Šušteršiću. On je, zajedno s Janezom E. Krekom, prozvan »umnim voditeljem« koji je politički povezivao Slovence i Hrvate. Štoviše, S. Radić proglasio ih je arhitektima »Svibanjske deklaracije« (1917.), držeći da je tim aktom Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću potvrđena međusobna spona dvaju susjednih naroda.

Previranja u Svepravaškoj stranci, njezin raspad i promjene raspoloženja javnosti zbog balkanskih ratova, znatno su utjecali na slabljenje veza hrvatskih političara sa Šušteršićem. Dio pravaša preusmjerio je svoja gledišta prema novim ciljevima: prihvaćanju rušenja Monarhije i traženju čvršćeg savezništva s Kraljevinom Srbijom. Na tom tragu približili su se ideji narodnog jedinstva svih južnoslavenskih naroda, zbog čega im je postao preuzak model hrvatsko-slovenske suradnje.

³¹ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, S. Matković, priredio, Zagreb, 2002., 181.

³² »Komunike s vijećanja Vrhovne Uprave stranke prava i plenuma pravaških zastupnika u Opatiji«, *Hrvatska Kruna*, br. 27 (2. 4. 1913.), 1.

³³ T. CIPEK - S. MATKOVIĆ, *Programski dokumenti*, 661-662.

³⁴ Feliks J. BISTER, *Anton Korošec: Državnozborski poslanec na Dunaju*, Ljubljana, 1992., 85.

³⁵ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Hrvatska pučka tiskara — tiskara braće Radić od 1906. do 1914. godine«, *Hereditas rerum croaticarum*, Zagreb, 2003., 247.

Ivan Šusteršič
(1863.—1925.)

Nužno je još istaknuti da su predstavnici nekih drugih hrvatskih stranaka imali negativno stajalište prema Šusteršiču. Prije svega, najistaknutiji primjer je odnos prvaka Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) te liberalno usmjerenih političara i intelektualaca, koji su u »nekronanom [neokrunjenom] vojvodi kranjskom« vidjeli »misionara klerikalizma« i eksponenta »nenarodne neslavenske agitacije«. Šusteršičeva proaustrijska orijentacija sukobljavala se s političkim usmjerenjem HSK-a, koji se na liniji »novog kursa« oslanjao na savezništvo s Ugarskom. U tom smislu bilo je vidljivo da politika HSK-a uopće ne računa na slovenski faktor, jer je bilo posve jasno kako Slovenci ne mogu biti ni po čemu zagrijani za čvrstu vezu s Budimpeštom. Osobito je osuđivana politika trijalizma kao suprotnost politici narodnog jedinstva Hrvata i Srba koja je trebala, prema mišljenju prvaka HSK-a, postati osnova politike na jugu Monarhije. U odnosu na takav spektar političkih stajališta Spinčić je u svojim zapisima zabilježio da je Šusteršič uživao povjerenje jedino kod pravaških skupina, dok se u liberalnom dijelu dalmatinskoga javnog mnijenja, koje je imalo jak utjecaj i u banskoj Hrvatskoj, stalno ponavljalo kako tamošnji svećenici kršćansko-socijalne orijentacije pristaju biti privjeskom SLS-a. Dalmatinski pravaš Frano Supilo držao je da su »slovenske klerikalne odnosno glavne njihove vođe, počam od biskupa Jegliča pa dalje, preko Šusteršiča do Kreka« središte »klerikalno-jezuitske propagande« među južnim Slavenima.³⁶ Među dalmatinskim zastupnicima u Carevinskom vijeću protiv-

³⁶ Frano SUPILO, *Politički spisi*, D. Šepić, prir., Zagreb, 1970., 386-387.

nici Šusteršičeve ideologije bili su Ante Tresić-Pavičić i Melko Čingrija, koji su u početku pristali na zajedničke akcije, ali su kasnije pokazali nespornost za strpljivu parlamentarnu taktiku te su se najprije odlučili za javno izražavanje otpora u zakonodavnim tijelima i javnosti, a kasnije prihvatili radikalniju varijantu podupiranja rušenja Monarhije u savezu sa srbijanskim političarima.³⁷ Osim toga, obojica su bili revni protivnici političkoga katolicizma, što ih je u svjetonazorskom pogledu udaljavalo od prvaka SLS-a.

Uoči izbijanja rata, neposredno nakon sarajevskog atentata, Šusteršič dijeli mišljenje »frankovaca« i S. Radića o velikosrpskoj uroti te oni suglasno odobravaju rat protiv Kraljevine Srbije. Ratne okolnosti dovode do odgode rada parlamenata i ograničenja kretanja, čime je onemogućena aktivna političko-stranačka suradnja. Ipak, veze su i dalje postojale. Na sastanku pripadnika Slovenskoga i Hrvatskoga katoličkog pokreta u Rijeci (1915.), na kojem Šusteršič nije bio nazočan, odlučeno je »da hrvatske i slovenske zemlje moraju da ostanu u svakoj kombinaciji ujedinjene kao jedna nerazdjeljiva cjelina«. Riječ je o težnji da na kraju rata bude osigurano teritorijalno ujedinjenje i hrvatskih i slovenskih zemlja, neovisno o talijanskim teritorijalnim pretenzijama.³⁸ Sastanak je zaključen donošenjem »Riječke spomenice«, koja je odnesena u Ljubljano, gdje je predana biskupu Jegliču i vodstvu SLS-a. Na nešto kasnijem sastanku krčkog biskupa Mahnića, jednog od autora Spomenice, i slovenskih svjetovnih i crkvenih predstavnika sudjelovao je i Šusteršič. »Riječka spomenica« upućena je papi Benediktu XV.³⁹ Tu je akciju osudio Isidor (Iso) Kršnjavi, političar sklon idejama Velike Austrije. Prema njemu: »Slovenska akcija je sasvim promašila. Slovenci žele postati Hrvatima da bi ovladali nama. Uostalom, oni se Nijemcima nalaze na putu do Trsta i svakako će biti ubijeni. Lažna je iluzija da bi Slovenci pomogli Hrvatima preko svoje veze s kršćanskim socijalistima u Beču. Kršćanski socijalisti u Beču također su ponajprije Nijemci, i Šusteršič nije još nikada postao ministar unatoč svoj svojoj utjecajnosti. U svemu tome ima previše političkog diletantizma.«⁴⁰

Takvo razmišljanje pokazuje da je i u redovima hrvatskih austrofila bilo protivnika povezivanja s ideološki bliskim krugovima iz slovenskih zemalja. Naime, tu se polazilo od gledišta kako je prije svega nužno zastupati vlastiti nacionalni put, a kod Kršnjavoga je vidljiv i svojevrсни motiv tipično pragmatičkog pristupa, prema kojem je Slovincima u slučaju pobjede Središnjih sila u ratu predviđeno potpadanje pod njemačku dominaciju te stoga na njih ne valja računati kao na korisnog saveznika.

³⁷ Prema M. Čingriji, cilj je bio izazivanje »škandala« u Carevinskom vijeću kao jednog oblika otpora »visokim mjestima politike«, s kojih se poručivalo »da se držimo dostojanstveno, pripovijedajući nam kako se uviđaju nepravde što su nam učinjene itd. Stara pjesma zavodnica«. Nav. prema: Ivo PERIĆ, »Iz prepiske Melka, Pere i Ivanke Čingrija (1883-1918)«, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 31/1987., 160.

³⁸ Zlatko MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb, 2006., 103.

³⁹ Opširnije vidi: Tomislav MRKONJIĆ, »Hrvatski katolički pokret i 'Riječka spomenica' iz travnja 1915. (Latinski koncept)«, u: *Hrvatski katolički pokret*, ZR, Z. Matijević, ur., Zagreb, 2002., 437-456; Z. MATIJEVIĆ, »Tajna diplomatska aktivnost o. Joze Miloševića: Riječka spomenica (1915.)«, u: *Posljednjih stotinu godina (1907.—2007.)*, II., ZR, Ljudevit Maračić, ur., Zagreb, 2009., 363-379.

⁴⁰ Iso KRŠNJAVI, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, Ivan Krtalić, prir., Zagreb, 1986., knj. II., 754.

Ostali su izvori o međusobnim vezama tijekom Prvoga svjetskog rata skromni. Pravaški je tisak javljao 1915. da Šusteršić koristi svoj utjecaj u bečkim ministarstvima kako bi pomogao Dalmaciji i Istri u vrijeme nestašice hrane. Na sjednicama hrvatskog Sabora spominjalo se Šusteršićevo ime više puta, i to uglavnom u kontekstu brojnih rasprava o obilježjima nacionalnog pitanja na jugu Monarhije i reminiscencijama o prijeratnoj politici. Tako se jednom o Šusteršiću govorilo, u kontekstu međustranačkih rasprava, kao osobi koja je utjecala da Ivica Frank izbjegne istražni zatvor (preiskovalni zapor), što je bilo svjedočanstvo o povjerenju u Šusteršićevu odvjetničku sposobnost (1914.). Drugom pak zgodom, svećenik i član kuba frankovačkih pravaša Stjepan Zagorac naveo je Šusteršićeve riječi tijekom rasprave o srpskom pitanju, kada je trebalo potkrijepiti tezu da Srbi u Hrvatskoj mogu postojati u etnografskom i vjerskom pogledu, ali ne i u smislu srpske političko-državne ideje (1917.). Prema prvaku Stranke prava, Aleksandru Horvatu, pravaši su bili često kritizirani da nisu skloni Slovencima. Oспорavajući takvo mišljenje, on je ustvrdio kako se pravaši nisu nikome nametali te kako su prepustili Slovencima da se na temelju narodnog načela slobodno odluče žele li u savez s Hrvatima. Horvat je tvrdio da u hrvatskome državnom pravu nije bilo dovoljno čvrste podloge za zahtjev hrvatsko-slovenskog ujedinjenja, izuzevši Cetingradski ugovor (1527.) i Pragmatičku sankciju. Horvatov nasljednik na čelu stranke, Vladimir Prebeg, izjavio je:

»Ja velim, da bi se mi jako lahko mogli složiti, ako stupimo na realno polje, ako ustanemo u borbu za hrvatsku državu, na hrvatskom teritoriju i ako budemo nastojali, da zagrijemo za ovu ideju braću Slovence, koji su već bili koraknuli u naš tabor te dapače izjavili, da su pripravnji primiti naše ime. Tako je bilo, ali mi to od njih ne zahtjevamo, to bi bio samo naš *pium desiderium*. Slovenci su naša braća po vjeri, jeziku, kulturi i po svim osebinama, koje pojedini narod imade, Slovenci su narod, koji dosad nije imao svojih separatističkih težnji: oni su čamili pod verigama njemačkim, a mi pod verigama magjarskim. Mi bi voljeli da Slovenci predju k nama, kao Hrvati, što je bilo već rečeno i priznato, a ako i ne prime hrvatsko ime, mi smo s njima u jeziku, pismu, zapadnoj kulturi i vjeri jedno, pa držim, da bi se asimilacija mogla vrlo lako provesti.«⁴¹

Iz Prebegova je saborskog govora bilo jasno da on pokušava nastaviti s hrvatsko-slovenskim političkim vezama nastalim prije Prvoga svjetskog rata. Glavno glasilo Stranke prava ustvrdilo je, u travnju 1918., da:

»Prema Slovencima stoji stranka prava i na svom programu od 1894., i na zajedničkom hrvatsko-slovenskom ljubljanskom zaključku od 1912., to jest, na potpunom narodnom jedinstvu i na posvemašnjoj istovjetnosti političkih ciljeva između Hrvata i Slovenaca, te bi poslovni odbor uredništvo 'Hrvatske' odmah pozvao na red, čim bi opazio, da se Hrvatska i najmanje ogrješuje o program od 1894. i o ljubljanskom zaključku od 1912.«⁴²

Riječ je o posljednjim naporima da se povežu dinastiji odane skupine, te o njihovoj nadi da će im mladi vladar Karlo izaći u susret. Okolnosti međutim više nisu

⁴¹ Stenografski zapisnici Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za petogodište 1913.—1918., VI, sjednica od 3. 7. 1918., Zagreb, 1921., 913.

⁴² Hrvatska, Zagreb, br. 2023 (16. 4. 1918.), 1.

dopuštale povratak na stare odnose. Austrofilstvo je, zbog promjena na bojišnicama i općeg nezadovoljstva zbog izbjegavanja nosećih stupova Monarhije da riješe nacionalno pitanje, prešlo u Hrvatskoj u stadij umiranja. Konačno, uzaludno je bilo očekivati da će hrvatska državna ideja i pravaška politička misao u izmijenjenoj situaciji i dalje biti privlačni Slovincima.

Matko Laginja držao je kako Šusteršič od 1917. ima malo privrženika, ali kako i dalje zagovara hrvatsko-slovensku lojalnost na tragu dinastičke patriotičnosti.⁴³ Konačno, S. Radić, političar u sponu, kazao je da hrvatska politika mora ići za tim da »imademo Slovence«, misleći i dalje pozitivno o ideji hrvatsko-slovenske političke povezanosti. Do kraja 1918. većina pristaša austrofilске orijentacije s dužnim su poštovanjem govorili o Šusteršiču, te su se pomalo sa sjetom sjećali trijalističkih planova koji su postupno nestajali s raspadanjem Austro-Ugarske i pobjedom jugoslovenskog rješenja južnoslovenskog pitanja pod vodstvom Beograda, odnosno dinastije Karadorđevića.

Pokušaj obnove veza u emigrantskim krugovima između Šusteršiča i pojedinih izbjeglih Hrvata (političara i časnika), s osloncem na bivšega cara i kralja Karla I. (IV.), pokazao se kao iluzorna nada »crno-žutih« u obnovu starog programa o hrvatsko-slovenskoj političkoj zajednici pod Habsburgovcima.⁴⁴ Među političarima su s hrvatske strane prevladavali »frankovački« emigranti židovskog podrijetla I. Frank, sin nekadašnjeg prvaka Čiste stranke prava, i Vladimir Sachs. Oni su neposredno nakon Prvoga svjetskog rata morali napustiti Hrvatsku zbog represivnih mjera vlasti Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. U njihovim sačuvanim bilješkama nema tragova vezama sa Šusteršičem. S druge strane, u jednom izvješću Komande IV. armijske oblasti s početka 1921., koji se odnosi na djelovanje Hrvatskoga revolucionarnog komiteta, analizirano je djelovanje emigracije usmjerene protiv jugoslovenske države. Prema tom dokumentu namjera je spomenute organizacije »raditi svim silama na obrazovanju slobodne samostalne Hrvatske, koja bi bila ili samostalna republika ili bi sa Mađarskom i Austrijom stupila u trializam /ovoga su najveće pristalice Frank s njegovim ljudima/ ili bi pod Karlom IV. stupila u personalnu uniju sa Poljskom, Austrijom, Mađarskom, a sa Pruskom bi bila u savezu, ili bi najzad kao federativna država u Balkanskom Savezu u kome bi bila pored nas i Bugarska.«⁴⁵ Izvješće nadalje spominje da su se 1920. u Rimu našli Frank, Sachs i Šusteršič. Navodno je talijanska strana ponudila financiranje emigracije, a zauzvrat tražila pristanak na pripadanje Italiji svih onih krajeva »koje je ona (Italija) tražila«. Anonimni autor izvješća zaključuje da je »Frank hteo sve ovo potpisati ali Šusteršič⁴⁶ nije hteo to učiniti, a pošto ga je Frank denuncirao kao pristalicu Habsburgovaca to je Šusteršič morao napustiti Rim«. Milica Kacin-Wohinz objavila je Šusteršičev prijedlog o uspostavi hrvatsko-slovenske republike iz 1919., iz koje se može zaključiti da je razgovarao s Vrhovnim zapovjedništvom talijanske mor-

⁴³ Dnevnik M. Laginje, 163.

⁴⁴ A. RAHTEN, *Savezništva i diobe*, 241-246.

⁴⁵ *Hrvatski državni arhiv*, Zagreb, Grupa VIII., Komanda IV. armijske oblasti, Pov. Dj. Br. 252, Zagreb 17. januara 1921., 2.

⁴⁶ Misli se na Šusteršiča.

narice. U tom je razgovoru zagovarao stvaranje »nezavisne hrvatsko-slovenske države«, a smatrao je da kod ostvarenja toga plana može računati na potporu »frankovača«, dijela Radićevih pristaša, katoličkih svećenika i muslimana. Nešto kasnije je o radu Hrvatskoga revolucionarnog komiteta objavio brošuru policijski doušnik Emanuel Manko Gagliardi, bivši istaknuti član stranke frankovačkih pravaša.⁴⁷ I on je Šusteršića doveo u vezu s hrvatskim emigrantima, naznačujući da je slovenski političar bio spona Hrvata s bivšim vladarom Karlom, koji se tada nalazio u Švicarskoj. Napose je izdvojio vezu s pukovnikom Stjepanom (Stevom) Duićem, koji je zajedno s generalom Stjepanom barunom Sarkotićem i pukovnikom Ivanom pl. Perčevićem činio vrh protujugoslavenske emigrantske skupine sa sjedištem u Austriji. Duić je u Švicarskoj došao u dodir s Karlom, a pri tome mu je, unatoč prohabsburškim sentimentima, predložio da odustane od zagovaranja dinastičkih prava na Hrvatsku. Time je konačno uništena iluzija o karlizmu hrvatskih časnika.

Stjepan Radić, neprijeporni prvak hrvatske politike od kraja 1918., odstupio je od svojih nekadašnjih gledišta.⁴⁸ Zalažući se za neutralnu hrvatsku seljačku republiku, nimalo ga više nisu privlačile ideje o vraćanju starog poretka. Ni Šusteršićeva poruka o prekidu apstinencije i uključivanju u rad beogradske skupštine nije mu bila prihvatljiva.⁴⁹ Ipak, Radićevo je ime u nekim dokumentima novih vlasti povezano uz djelovanje protujugoslavenske emigracije, ali nije bilo opipljivih dokaza koji bi ga na konkretan način povezali s bilo kakvim protudržavnim akcijama. Osobno je odbacio postojanje bilo kakvih veza s inozemnim političkim krugovima koji su poticali dezintegraciju Kraljevine SHS.

Kada je izišla Šusteršićeva knjižica *Moj odgovor* (1922.), najutjecajniji hrvatski dnevnik, *Obzor*, objavio je na svojim stranicama, ne bez ironije, da nekadašnji prvak SLS-a nije shvatio kako je nastala nova situacija i kako je »današnji svijet posve drugačiji od onoga prijašnjega i u njem treba živjeti«.⁵⁰ Na taj je način označeno potpuno razdvajanje putova koje su donedavno gradili prvaci velikih stranaka dvaju naroda u ime lojalnosti nestaloj Monarhiji. Oni koji su na vrijeme shvatili neminovnost razlaza s habsburškom dinastijom uspjeli su se prilagoditi novim okolnostima i nastaviti graditi svoje političke karijere. Sa širega gledišta, hrvatsko-slovenski odnosi, bez obzira na to tko ih je zagovarao, više nisu imali onakav intenzitet kakav je postojao u prijašnjem razdoblju.

⁴⁷ Manko GAGLIARDI, *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919—21. Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, Graz, 1922.

⁴⁸ U pismu od 23. 7. 1919. upućenoj supruzi Mariji, S Radić je napisao: »Na današnjoj 'sjednici u crkvi' razpravili smo potanko svu opasnost, koja bi nastala od toga, kad bi se, eventualno pod uplivom Šusteršićevim i one trojice progranih generala počelo makar samo iz daleka raditi o tom da Karlo Hab[sburškil] bude hrvatski kralj. Naš zaključak glasi: 'O tom, da Karlo Hab[sburškil], ili tko mu drago drugi, bude kralj ne smije se i ne može se ni sanjati, jer bi to za Hrvatstvo bio najteži udarac, a za seljačku demokraciju smrt«., *Korespondencija Stjepana Radića 1919—1928*, knj. 2, Bogdan Krizman, ur., Zagreb, 1973., 257.

⁴⁹ Igor GRDINA, »Nekronani vojvoda kranjski — dr. Ivan Šusteršić«, *Zgodovinski časopis*, 1996., 3 (104), 381.

⁵⁰ »Brošura dra. Šusteršića«, *Obzor*, Zagreb, br. 102 (15. 4. 1922.), 3.

Stjepan MATKOVIĆ
Ivan Šusteršič and Croatian Politicians

The example of the relationships between Ivan Šusteršič and certain Croatian politicians shows high-level co-operation between the members of political elites of the two nations within the Habsburg Monarchy at the end of the 19th century and in the period until the end of the First World War, when — with the disintegration of the Dual Monarchy — political life deeply transformed, which launched other persons into the public scene. Those relationships are marked by exceptionally strong ties that could be explained as a need for mutual co-operation in the circumstances of joint appearance against the challenges of the politics of greater national unions. What is more, those ties were the consequence of certain shared world views, which were the reflection of the permeation of ideas of nationalism, Catholicism, dynastical patriotism and views of the viability of the Habsburg Monarchy. Šusteršič did not only maintain permanent contacts with Croatian politicians from the Cisleithanian part of the Monarchy, particularly in the clubs of the Imperial Council, but he also encouraged closeness with those from the Autonomous Banovina of Croatia as well as Bosnia and Herzegovina, which indicates the extent of the political co-operation. The height of the relationships is noticeable in Šusteršič's joining the Party of State Rights and in great gatherings that were held in Zagreb, Opatija and Ljubljana. For the Croatian side — ready to co-operate with the leader of the Slovene People's Party — Šusteršič was an example of an excellent organiser and a skilful politician who — employing subtle tactics — achieved his goals in the atmosphere of the high Viennese politics. The article also indicates contradictions in the Croatian-Slovene relationships. Namely, the article also reveals the criticism of those Croatian politicians who were more inclined towards liberalism and who saw a danger in Šusteršič's ardent advocacy of ideas of political Catholicism.